

Svavar Sigmundsson

Blótsyrði og örnefni

Það liggur ekki í augum uppi að blótsyrði og örnefni eigi eitthvað sameiginlegt en það var hugmynd ritstjóra þessa tímarits að svo gæti verið. Engin athugun hefur farið fram á því og þar af leiðandi var rennt blint í sjóinn að skrifa um efnið. Örnefni hafa vissulega marga snertifleti við lífið í landinu og sambúð þess og íbúanna. Mönnum hafa gefist mörg tækifæri til að sýna hug sinn til landsins með nafngjöfum sínum og örnefnin varðveita oft þann hug, bæði neikvæðan og jákvæðan. Dæmi um hið neikvæða eru örnefni eins og *Júdas* um læk sem þótti svikull í þurrkum eða stór steinn sem aldrei tollði í vegg. *Hrekkur* og *Prettur* eru lækir sem gátu þornað og gegndu því ekki hlutverki sínu sem bæjarlækir.

Hér verður gerð tilraun til að rekja nokkur örnefni sem hafa tengingu við blótsyrði.

Helvíti

Örnefnið *Helvíti* er skráð á þremur stöðum á landinu samkvæmt gagnagrunninum *nafnið.is*.

- Á Svanshóli í Strandasýslu er fúapyttur með þessu nafni sem gleypt hefur marga kindina.
- Á Syðra-Hóli í Austur-Húnavatnssýslu var stórþýfður og brattur mór með þessu nafni.

- Í Múlatorfu í Suður-Þingeyjarsýslu var tóft, líklega gamalt hesthús sem hét *Helvíti*. Þar í grenndinni voru fjárhúsin Valhöll og Paradís.

Horngrýti 'helvíti'

Örnefnið *Horngrýti* er skráð á a.m.k. 15 stöðum:

- Á Ánastöðum í Vestur-Húnavatnssýslu var býli með þessu nafni sem búið var í um tíma á 17. öld.
- Á Tjörn í Vestur-Húnavatnssýslu var kofatóft sem hét svo.
- Í Fagranesi í Skarðshreppi í Skagafirði er klettahorn fram í sjó og mjög stórgrýtt fjara sem var ill yfirferðar nefnd þessu nafni. *Paradís* var þar nærri, fornt uppsátur.
- Á Ögmundarstöðum í Staðarhreppi í Skagafirði er mjög grýtt svæði (áður túngarðshorn) nefnt svo.
- Á Hraunum í Fljótum í Skagafirði er ræma meðfram bæjarlæknum með þessu nafni. Var áður grýtt ólundarland en síðar sléttað og heitir síðan *Paradís*.
- Á Ytra-Kálfskinni og Hátúni í Eyjafirði eru *Horngrýti*, illa þýfð stykki, annað kallað krappaþýft.
- Á Ósi í Arnarneshreppi, Eyjafirði var torfkofi með þessu nafni.
- Á Espihóli í Eyjafirði hét neðsta hornið á túninu *Horngrýti*.
- Á Ytri-Tjörnum í Eyjafirði var túnblettur í norðvesturhorninu („norður og niður“), og var nafnið líklega gefið vegna stórgrýtis sem þar var og illslægt.
- Á Sörlastöðum í Fnjóskadal, Suður-Þingeyjarsýslu. Þar var „leiðinlega þýft og illa seigt og erfitt í slætti og lúalegt í rakstri.“
- Á Narfastöðum í Reykjadal, Suður-Þingeyjarsýslu var stök þúfa í túninu með þessu nafni.
- Í Skálanesi í Vopnafirði var klettahorn, endi á granda, nefnt Brimhorn en einnig *Horngrýti*. Þar var og gamalt og lélegt hús með sama nafni, *Horngrýti*.
- Í Möðrudal, Norður-Múlasýslu var hlaða við fjárhús nefnd *Horngrýti* en fjárhúsið Grýti.
- Í Heydölum, Suður-Múlasýslu var rótlaus leirpyttur með þessu nafni.

Guðmundur Finnbogason (1927:220) skrifaði um þetta orð í grein sinni Bölv og ragn: „Horngrýti merkir líka eggjagrjót, og væri hugsanlegt, að óbænin væri upphaflega sú, að menn lentu í eggjagrjótsturðir, lentu í ófærum, eða þá að þeir yrðu urðaðir utan garðs [...]“.

Víti

Víti er allalengt örnefni, ekki síst um varasama staði, dý eða þess háttar, t.d. í samsetningunni *Vítiskill* á Víkingavatni, Norður-Þingeyjarsýslu. Hann var áður illfær hestum (örnefnaskrá). Einnig er nafnið til um staði þar sem sláttur var erfiður, t.d. á Lækjarbug, Hraunhreppi, Mýrasýslu, þar sem *Víti* var stórþýft. *Víti* er einnig haft um gíga í eldfjöllum, t.d. í Öskju og *Stóra-* og *Litla-Víti* eru við Kröflu og á Peistareykjabungu í Suður-Þingeyjarsýslu.

Satan

Þó að Satan sé ekki beint blótsyrði á íslensku eru tvö örnefni kennd við hann:

- *Satansflói* sem er lítill flói, mjög blautur á Hlaðhamri í Bæjarhreppi, Strandasýslu.
- *Satansflói* sem er blautur flói á Kollsá í sama hreppi.

Skratti

Skrattinn sjálfur kemur víða fram í örnefnum. Þar má nefna sem dæmi:

- *Skrattabæli* er hvammur í Haukagili í Hvítársíðu. Þar fennti fé 1925.
- *Skrattaskál* er mjög stórgryttur botn á Þorgrímsstöðum í Vestur-Húnavatnssýslu.
- *Skrattavarða* er dys galdrahjónanna Kotkels og Grímu frá Leiðólfsstöðum (*Skrattavarði* í Laxdælu) í landi Þorbergsstaða í Dalasýslu.

Kollus eða Köllus

Á Reykjum í Skarðshreppi í Skagafirði er stór steinn úti í sjó. Hann fer á kaf um flóð en er allur upp úr um fjöru. „Hann heitir Kollur

en er einnig stundum nefndur Kollus“, eins og segir í örnefnaskrá. Sveinbjörn Egilsson nefndi kölska í athugasemd við *Köllus* í handriti af Krossvísium (*Íslenzk miðaldakvæði* I,2:247). Ásgeir Bl. Magnússon (1989:537) taldi að *Köllus* væri eins konar gælunafn eða felunafn á Satan, leitt af kölski en ekki leitt af kollur eins og áður var talið. Latneska endingin *-us* hefur líklega verið borin fram /ús/, því að í handriti er ritað *kollws*, með sama staf og í *fúll*.

Sigurður blindur í Fagradal orti þannig um fjandann í 20. erindi kvæðisins Rósu:

Kollus sneyður og knapar hans allir
krjúpandi hinu neðra djúpi
fúll og flatur með öfundar eitri
ill og meyr var kaupferð þeirra.
(*Íslenzk miðaldakvæði* I,2:10).

Jón Arason biskup orti um fjandann í Krossvísium á þessa leið í 18. erindi:

Kristur gaf sinn andann út
á því helga tré.
Köllus frá eg að kryppan lút
að krossi stillti og sté,
spyr hvar syndir sé;
ætla sá sem Adam sveik,
Jesúm koma á kné.
(*Íslenzk miðaldakvæði* I,2:256).

Í báðum tilvikum er átt við fjandann.

Púkar

Ýmis örnefni eru kennd við ára, grefil, paufa og paura, sem allir koma við sögu í vægum íslenskum blótsyrðum og eru púkar.

- *Áraból* er í Ingólfshöfða, Austur-Skaftafellssýslu. Þar var geymdur farviður, skv. örnefnaskrá, þegar útgerð var þar. Farviður er árar, reiði og stýri báts, svo að óvíst er um uppruna örnefnisins. Bólið hefur reyndar líka verið nefnt *Púki* en það kann að vera gefið í gamni.
- *Áradalur* = Þórisdalur eða Valdadalur er í Langjökli.

- *Áradalur* er í Stapa í Nesjum, Austur-Skaftafellssýslu. Hann var illslægur.
- *Grefilsgil* og *Grefilslækur* sem rennur eftir því eru á mörkum Litlagerðis og Skarðs í Grýtubakkahreppi, Suður-Þingeyjar-sýslu. Hér vaknar grunur um náttúrunafn frekar en nafn af blótsyrði, sbr. sögnina grafa um vatnsföll, t.d. *Graflækur*. Grefill er líka verkfæri.
- *Paufaklettur* er lágur klettur niður frá túni á Hömrum í Lýtingsstaðahreppi, Skagafirði. Engin skýring er á nafninu en skammt frá eru *Sortugrjót*, með svörtum skófum á steinum.
- *Pauralág* er á Fellsenda í Dalasýslu. Það er lág sem liggur frá túni upp í fell. Enga skýringu er að hafa um nafnið.
- *Paurasel* er stekkur eða kví í Vatnadal í Vestur-Ísafjarðarsýslu. Það er einnig nefnt *Skollastekkur*. Um það er saga af viðskiptum kölska og bónda þar sem kölski byggði stekkin og ætlaði sér sál bónda að launum en fékk í staðinn hund hans þar sem bóndi sá við kölska. (Örnefnaskrá.)

Djöfull

Fjölmörg örnefni (a.m.k. 50) hafa *Djöfla-* að forlið. Sem dæmi má nefna *Djöfladæld* hjá Grund í Eyjafirði, og *Djöflalág* á Reykjum í Fnjóskadal. Þeirra er beggja getið í Þjóðsögum Jóns Árnasonar (III:395-397) þar sem fjallað er um uppvakninga eða sendingar.

Skolli

Örnefni með *Skolla-* að forlið eru fjölmörg en geta allt eins átt við tófu eins og fjandann svo að þeirra er að engu getið hér. Líklega hafa menn ímyndað sér að refurinn væri fjandinn sjálfur, sbr. að hann er stundum nefndur holtapór, en hin fornu goð urðu að fjandanum í hugum fólks eftir trúskiptin. Orðin *djangi* og *djanki* merkja bæði fjandi og refur.

Niðurkot

Eitt af blótsyrðum í íslensku er *Gamli í Niðurkoti* sem er fjandinn í helvíti. *Niðurkot* er til sem nafn á kotbæjum á fjórum stöðum á landinu

en aðeins í Gullbringu- og Kjósarsýslum. Þeirra skal getið hér:

- Í landi Hvassahrauns á Vatnsleysuströnd, niður af Fjósatungu.
- Á Eyri í Kjós, neðst í Uppkotstúni.
- Á Melum á Kjalarnesi, niður af Norðurkoti. Þar var síðast þurrabúðarfólk rétt fyrir aldamótin 1900.
- Undir Víðinesi á Kjalarnesi, líka kallað *Sundakot*. Það var hjáleiga frá Þerney á tíma Jarðabókar Árna og Páls (III:331).

Þessi *Niðurkot* hafa legið lágt og verið lágt skrifuð en hvenær nafnið fer að tengjast blótsyrði er ekki vitað.

Rassgat

Óvirðulegir líkamspartar geta verið hluti af blótsyrðum. Þannig er mönnum sagt að *fara í rassgat* eða *í rass og rófu*.

Nafnið *Rassgat* hefur tvívegis orðið að örnefni samkvæmt örnefnaskrá:

- Annað er lending á Efri-Dálksstöðum í Suður-Þingeyjarsýslu.
- Hitt er einnig örnefni út með sjó á Hofi í Mjóafirði, Suður-Múlasýslu.

Þannig má sjá hvernig menn hafa skeytt skapi sínu á náttúrunni með nafngjöfum en þau erlendu blótsyrði sem nú tíðkast hafa sem betur fer ekki orðið tilefni til nafngjafa í íslenskri náttúru.

Eitt íslenskt örnefni hefur orðið að blótsyrði í norrænum málum. Samkvæmt þjóðtrú á Norðurlöndum og víðar var *Hekla* inngangur að helvíti eða kvalarstaður fordæmdra. Í dönsku er orðasambandið *ad hekkenfeld til* í merkingunni 'forfærdelig dærligt', samheiti: *ad helvede til*, og í merkingunni 'í høg grad', um eitthvað neikvætt, með sama samheiti (DDO, sbr. ordnet.dk). Í sænsku er *Häcklefjäll*: (kraftuttryck) helvete: *det går åt häcklefjäll, dra åt häcklefjäll!* (efter „vulkanen Hekla på Island“). (*Svenska synonymer.se.*)

Heimildir

- Árni Magnússon og Páll Vídalín. 1923–1924. *Jarðabók III*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskóla Íslands.

DDO = *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. ordnet.dk (sótt í febrúar 2023).

Guðmundur Finnbogason. 1943. *Huganir*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja H. F.

Íslensk miðaldakvæði. 1936. Udg. ved Jón Helgason. I,2. København: Kommissionen for det arnamagnæanske legat.

Jón Árnason. 1955. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* III. Nýtt safn. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga.

Nafnið.is. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (sótt í janúar 2023).

Svenska synonymer.se. synonymer.se (sótt í janúar 2023).

Örnefnaskrár í örnefnasafni. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Lykilorð

örnefni, blótsyrði

Keywords

place names, swearwords

Abstract

In this paper, placenames that originate or can be associated with Icelandic swearwords are listed and discussed.

Svavar Sigmundsson
professor emeritus
svavar.sigmundsson@arnastofnun.is

